

УДК 341.231.14

Шмельова Г.Г.

*к.ю.н., доцент, доцент кафедри загальнотеоретичних правових дисциплін
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ: ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Постановка проблеми. Права і свободи людини є однією з ключових наукових проблем, які всебічно вивчаються – з філософсько-гуманістичного погляду, в аспекті принципів перебудови правової системи, проведення економічної та культурної політики. Невичерпність прав і свобод людини є відображенням природи їх носія – людини, у зв'язку з чим їх слід аналізувати цілісно, комплексно, як категорію багатогранну та поліфункціональну. Універсальний характер прав і свобод людини визначає ту обставину, що вони є предметом дослідження всіх галузей суспільствознавства та ряду правових наук, кожна з них визначає певну галузь життєдіяльності людини. З удосконаленням системи прав та свобод людини суспільство пов'язує вирішення ряду внутрішніх, міжнародних та глобальних завдань. Юридична наука в галузі прав та свобод людини має свій складний спектр дослідження.

Сучасний період розвитку суспільства характеризується якісно новим станом, який визначається як процес глобалізації – всесвітній процес, що об'єднує національні утворення в єдину світову систему. Глобалізація передбачає зближення національних правових систем, створення єдиних правових стандартів, насамперед у сфері захисту прав людини. В умовах глобального світу права, свободи, обов'язки людини і громадянина посідають основне за важливістю місце порівняно з іншими правовими явищами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема міжнародних гарантій політичних прав і свобод людини й громадянина розглядалась у працях В.С. Соловйова, М.В. Вітруа,

Л.Д. Воєводіної, В.В. Головченка, В.А. Карташкіної, А.М. Колодія, В.О. Кучинського, Н.І. Матузова, В.С. Нерсисянца, А.Ю. Олійника, В.Ф. Погорілка, П.М. Рабіновича, М.І. Хавронюка, В.М. Чхиквадзе, Н.І. Титової, Б.С. Ебзєєва та ін.

Формулювання завдання дослідження. Метою цієї статті є визначення на підставі аналізу наявних наукових та нормативних джерел основних міжнародно-правових гарантій прав і свобод людини й громадянина.

Виклад основного матеріалу. Неодмінною умовою реальності прав людини є наявність відповідних обов'язків у інших людей, держави тощо і, передусім, обов'язку їх не порушення. При цьому у держави, яка визнає права людини, виникає також обов'язок їх гарантування. (В Україні такий обов'язок держави в якості головного закріплюється Конституцією України). Разом з тим держави як учасниці міжнародного співробітництва в галузі прав людини приймають на себе відповідні міжнародно-правові зобов'язання та за взаємною згодою визначають засоби їх міжнародно-правового забезпечення. Такими правовими засобами є юридичні явища, які завдяки своїм властивостям, здатні бути інструментами впливу на виконання державами їхніх зобов'язань: гарантувати кожній людині, яка перебуває під їхньою юрисдикцією, основоположні права і свободи.

Оскільки від додержання державами своїх зобов'язань та обов'язків напряду залежить здійсненість прав людини, постільки такі правові засоби одночасно виконують функцію міжнародно-правових гарантій прав людини. Іншими словами, вони водночас є гарантія-

ми виконання державами їхніх зобов'язань і гарантіями прав людини. Останні можна визначити як передбачені нормами міжнародного права юридичні засоби забезпечення прав людини.

Втім, міжнародно-правові норми також є важливими гарантіями: вони закріплюють міжнародні стандарти прав людини, обов'язки держав щодо їх дотримання, передбачають усі інші засоби їх забезпечення. Такі норми містяться насамперед у міжнародних договорах з прав людини [1, с.349-504, 510-578].

Міжнародні нормативно-правові гарантії прав і свобод людини є системою універсальних міжнародних норм права, які закріплені в міжнародних деклараціях, конвенціях, пактах, договорах та інших документах правового характеру з метою встановлення стандартів у сфері прав і свобод людини і які є обов'язковими для виконання всіма державами [9, с. 235]. Основи широкого розвитку співробітництва держав у сфері прав людини заклав Статут Організації Об'єднаних Націй. Як відомо, Організація Об'єднаних Націй виникла у відповідь на агресію і злочини проти людства, здійснені фашизмом у роки Другої світової війни [11, с. 208]. У 1946 р. Економічна та Соціальна Рада ООН створила як свій допоміжний орган Комісію з прав людини і доручила їй представити свої розуміння щодо Міжнародного Білля з прав людини, який включає такі міжнародні угоди: 1. Загальну декларацію прав людини, яку було ухвалено 10 грудня 1948 р. після ретельної розробки і тривалого обговорення окремих статей 48 голосами держав – членів Організації Об'єднаних Націй при 8, що утрималися. Декларація містить широкий перелік як цивільних та політичних, так і соціально-економічних та культурних прав [3, с. 18]; 2. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, схвалений Генеральною асамблеєю ООН 16 грудня 1966 р., містить широкий перелік основних прав і свобод, що повинні бути надані кожною державою-учасницею усім особам, «що знаходяться в межах її території та під її юрис-

дикцією», без будь-яких різниць (п. 1 ст. 2). З цією метою учасники Пакту взяли на себе зобов'язання прийняти законодавчі та інші заходи відповідно до своїх конституційних процедур, «які можуть опинитися необхідними для здійснення прав, визнаних у Пакті» (пункт 2 ст. 2). «Усі люди, – підкреслюється в Пакті, – рівні перед законом і мають право без усякої дискримінації на рівний захист закону» (ст. 26). У Пакті спеціально визнається право осіб, що належать до етнічних, релігійних і мовних меншин, користуватися «своєю культурою, сповідати свою релігію і виконувати її обряди, а також користуватися рідною мовою» (ст. 27); 3. Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права було ухвалено Генеральною асамблеєю ООН разом з Пактом 16 грудня 1966 р., він встановлює процедуру розгляду індивідуальних скарг від окремих осіб, держава яких знаходиться під юрисдикцією Пакту [8, с. 95]; 4. Другий Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, спрямований на скасування страти, було ухвалено 15 грудня 1989 р. Ст. 1 цього документа зобов'язує держав-учасниць відмінити смертну кару і не виконувати вироки про смертну кару, що винесені судами. Кожна держава – учасниця Протоколу, представляючи доповіді Комітету з прав людини, на який покладаються контрольні функції за виконання цього Протоколу, зобов'язана включати в них інформацію про вжиті заходи з імплементації Протоколу (ст. 3); 5. Європейську конвенцію про захист прав людини та основних свобод, укладена 4 листопада 1950 р. у Римі державами – членами Ради Європи та потім доповнена дев'ятьма додатковими протоколами. «Європейська Конвенція стала першим міжнародним інструментом в галузі прав людини, який має на меті захищати широкий спектр громадянських і політичних прав і який одночасно є договором, юридично обов'язковим для високих договірних сторін, і який встановлює систему контролю за здійсненням прав всередині країн» [10, с. 82];

6. Протокол № 6 про скасування страти було ухвалено до Європейської Конвенції про захист прав людини і основних свобод у 1983 р. Радою Європи. Ст. 1 цього Протоколу проголошує: «Страта скасовується. Ніхто не може бути присуджений до страти або страчений». Держави-учасниці Протоколу могли лише передбачити у своєму законодавстві страту за дії, «зроблені під час війни або при неминучій загрозі війни» (ст. 2). Переважна більшість держав-членів Ради Європи ратифікували Протокол № 6 до Європейської Конвенції про захист прав людини і основних свобод і не виносять смертних вироків або не приводять їх у виконання, в тому числі і Україна; 7. Заключний акт про безпеку та співробітництво в Європі було ухвалено у 1975 р. у Гельсінкі в результаті важливої наради. Значення цього документа полягає в тому, що його підписало 35 держав Західної та Східної Європи, до яких приєдналися Сполучені Штати та Канада. Незважаючи на те, що цей текст не є договором, бо не був ратифікований, він відіграє важливу роль, зокрема тому, що він закладає процедуру (так зване «продовження Наряди»): держави, які підписали Заключний акт, вирішили періодично збиратися для спільного розгляду всіх політичних проблем, що виникають в результаті введення в дію прийнятих принципів. Ці наради великою мірою сприяють розвитку політичних прав людини у країнах Центральної та Східної Європи, зокрема у сфері свободи пересування, інформації та мислення; вони також спричинили прийняття рішень щодо більш суворого дотримання цих прав, які грубо порушувалися комуністичними країнами; 8. Нещодавня еволюція на Сході Європи по-новому тлумачить проблеми архітектури Європи. Нарада з Безпеки та Співробітництва у Європі започаткувала новий етап свого розвитку з прийняттям її членами Паризької «Хартії для нової Європи», підписаної 21 листопада 1990 р. Ця Хартія містить у собі більш конкретні зобов'язання держав-сторін у сфері меншин, вона пропонує нові процедури для забезпечення їх дотримання.

Види міжнародно-правових гарантій можна виокремити за кількома критеріями. За формою виразу гарантій виділяються:

1) міжнародно-правові акти з прав людини (способи зовнішнього виразу волевиявлення держав, міждержавних організацій, міжнародних органів), які за юридичною природою можуть бути нормативними (напр., міжнародно-правові договори з прав людини), правотлумачними (напр., консультативні висновки відповідних міжнародних судових установ), правозастосовчими (напр., рішення міжнародних судів з прав людини);

2) міжнародно-правові процедури, в рамках яких здійснюється діяльність певних міжнародних інституцій у сфері прав людини (власне процедура являє собою юридично регламентовану послідовність дій уповноважених суб'єктів, а також обсяг, зміст, способи, строки їх вчинення). До них, зокрема, відносяться різноманітні процедури моніторингу за виконанням державами їхніх зобов'язань і обов'язків з прав людини (напр., моніторингова процедура за Європейською конвенцією про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню [2, ст.7-14]), міжнародні судові процедури (напр., процедура розгляду справ у Європейському суді з прав людини [5]) тощо.

За безпосередніми цілями гарантій можна виділити: 1. міжнародно-правові засоби охорони прав людини, якими є усі юридичні засоби, що здатні виконувати превентивну функцію і спрямовані на запобігання можливим порушенням прав людини з боку держав. Прикладом може слугувати діяльність Ради ООН з прав людини з періодичного моніторингу виконання державами їхніх зобов'язань, а також виконання Радою свого обов'язку «сприяти шляхом діалогу і співробітництва запобігання порушень прав людини і швидко реагувати на надзвичайні ситуації у галузі прав людини» [6, p.n.f n.5]. Своєрідними правоохоронними засобами є санкції відповідних міжнародних організацій щодо держав-членів

у разі серйозних порушень прав людини. Так, на підставі ст. 8 Статуту Ради Європи є можливим призупинення або припинення членства держави-порушниці у Раді Європи [7]; 2. міжнародно-правові засоби захисту прав людини. Йдеться про засоби, за допомогою яких припиняються порушення прав людини, усуваються перешкоди на шляху їх здійснення, відновлюються порушені права. Так, на підставі рішення Європейського суду з прав людини держава – порушниця повинна виконати низку дій: сплатити потерпілій стороні суму справедливої сатисфакції, вжити певні індивідуальні заходи, спрямовані на відновлення порушеного права, а також заходи загального характеру, спрямовані на усунення перешкод для їх реалізації тощо.

Слід додати також, що всі зазначені гарантії залежно від сфери їх функціонування поділяються на універсальні та регіональні.

Систему міжнародних організаційно-правових гарантій прав і свобод людини і грома-

дянина становлять міжнародні всесвітні і регіональні органи, в компетенцію яких входить захист прав і свобод людини і громадянина шляхом застосування міжнародних нормативно-правових гарантій. Метою міжнародних організаційно-правових гарантій є підвищення ефективності використання національних та міжнародних гарантій прав людини.

Висновки. Конституція України та інші закони передбачають використання поряд з внутрішньодержавними гарантіями і міжнародно-правові гарантії прав і свобод людини і громадянина. Таким чином, міжнародно-правові гарантії прав і свобод людини й громадянина – це передбачена міжнародними договорами, конвенціями, деклараціями та іншими міжнародними документами система міжнародних норм, принципів, правових і організаційних засобів, умов і вимог, за допомогою яких здійснюється дотримання, забезпечення, охорона і захист прав, свобод і законних інтересів людини.

Анотація

У статті розглядаються міжнародні нормативно-правові та міжнародні організаційно-правові гарантії прав і свобод людини.

Ключові слова: права людини, свободи людини, гарантії прав і свобод, міжнародні нормативно-правові гарантії прав і свобод людини, міжнародні організаційно-правові гарантії прав і свобод людини.

Аннотация

В статье рассматриваются международные нормативно-правовые и международные организационно-правовые гарантии прав и свобод человека.

Ключевые слова: права человека, свободы человека, гарантии прав и свобод, международные нормативно-правовые гарантии прав и свобод человека, международные организационно-правовые гарантии прав и свобод человека.

Shmelova N.N. International legal guarantees of human rights: general theoretical aspect Summary

In article are considered international normative-legal and international legal organizational – law guarantees of human rights and freedoms.

Key words: human rights, freedom of the individual, protection of rights and freedoms, international legal guarantees of human rights and freedoms, international legal guarantees of human rights and freedoms.

Список використаних джерел:

1. Международное публичное право. Сборник документов: в 2 ч. Ч.I / сост. и авт. вступ. статьи К.А. Бакашев, Д.К. Бакашев. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2006. – 1408 с.
2. Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 11.- Ст. 94.
3. Загальна декларація прав людини: Прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р. // Кур'єр ЮНЕСКО. – 1998. – Грудень. – С. 18-20.
4. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 16 грудня 1966 р. – К.: Укр. Правнича Фундація, Вид-во «Право», 1995. – 40 с.
5. Протокол № 14 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, який змінює контрольну систему Конвенції // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 27.– Ст. 229.
6. Резолюція Генеральної Ассамблеї ООН A/RES/60/251 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N05/502/68/PDF/N0550268.pdf>
7. Статут Ради Європи // Збірка договорів Ради Європи: офіційне видання. – К.: Парламент. вид-во, 2000. – С.11-24.
8. Гомиен Донна. Основные права человека в Европейской Конвенции и практике Европейского суда / Донна Гомиен // Права человека в современном мире: пособие для учителей и студентов. – Донецк, 1995. – 292 с.
9. Заворотченко Т.М. Міжнародні нормативно-правові гарантії прав і свобод людини / Т.М. Заворотченко // Держава і право: зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. Вип. 10. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2001. – С. 230-236.
10. Международное публичное право: учебник / под ред. К.А. Бакашева. – Изд. 2-е, перераб. и доп. – М.: ПБОЮЛ Грачев С.М., 1999. – 640 с.
11. Саидов А.Х. Общепризнанные права человека: учеб. пособие / А.Х. Саидов. – М.: МЗ ПРЕСС, 2002. – 267 с.